

ŞARK TEDKİKLERİ VE AVRUPA MEDENİYETİ*

Henrik Samuel Nyberg

(Uppsala)

Yunan yüksek-medeniyeti, haklı olarak, garp medeniyetinin esâsı sayılmaktadır; kendisine, çok defa, yalnız bu noktadan bakılmakta ve bir kıymet biçilmektedir. Fakat tarih bakımından, bunun eski ön Asya yüksek-medeniyetlerinin en yenisi olarak adlandırılması da mümkündür. Bu sırf coğrafi bakımdan da böyledir: şarkî Akdeniz sâhası, gerisindeki Mezopotamya ile birlikte, çok eskiden beri kavmi değiş-dokuşun canlı bir şekilde devam ettiği bir birlik teşkil eder. Yunan medeniyeti kendi başlangıcını doğrudan-doğruya ön Asya medeniyetinin gölgesinde gelişmiş olan Anadolu'dan alır. Siyâsî ve iktisâdî bakımlardan, Yunanistan'ın yüzü tamâmiyle şarka çevrilmişti. Yunan kolonileri yunan kahramanlık destanlarının memleketi olan Anadolu'ya, Karadeniz sâhasına ve cenûb-i şarkî Avrupa'ya doğru yayılmıştır. Fenikeliler ile çok erkenden ticâret münâsebetleri kuruldu ve VI. (m. ö.) asırdan itibaren, Mısır'da yunan müteşebbisleri için yeni bir faâliyet sâhası açıldı. Buna mukabil garbî Akdeniz sâhasındaki koloniler, cenûbî İtalya ile Sicilya'dakilerin eskiden ehemmiyet kazanmış olmalarına rağmen, gittikçe ikinci plâna geçmiştir. İran harplerinden sonra, Yunanistan'ın mukadderâtı, tamâmiyle ve bir daha ayrılmamak üzere, yakın şarka bağlandı. Bununla başlamış olan inkişâf İskender'in şark fütuhâtında en yüksek noktasını buldu; böylece yunanlık, Hindistan'a kadar, bütün ön Asya'ya yayıldı ve yunan medeniyeti şark topraklarında yerleşti ve ön Asya medeniyetleri ile doğrudan-doğruya temâsa geçti.

Hellenism de, esâs itibârı ile, ön Asya-Mısır topraklarında gelişen bir yunan medeniyetidir. Hellenismin büyük merkezleri İskenderiye, Antakya, Bergama ve Efes isimlerini taşıyor; bunlar yanında,

* 30. VII. 1952'de Bonn'da XII. Alman müteşebbisler kongresinde okunan esas konferansı teşkil eden bu makale *ZDMG* (1953, c. 103, s. 9—21)'den, R. Rahmeti Arat tarafından, çevirilmiştir.

değil Yunanistan'ın diğer kısımları, Atina bile çok sönük kalyordu. Yunan medeniyeti Mezopotamya'da iyice yerleşti ve kolonileri ile daha küçük kültür merkezlerini, orta Asya'nın içerilerine kadar, bütün İran üzerine yaydı. Yunan san'atı hind san'atına inkılâp etti ve te'sirini Çin'e kadar uzattı. Yunan medeniyeti şark medeniyetleri ile çatışmış, çarpışmış ve onlara te'sir etmiş olduğu gibi, onlardan da bir çok şeyleri benimsemiştir. Yunanlılık siyâsî faâliyetini büyük ölçüde ancak şark topraklarında göstermiştir. Yunan ana-vatanı, daha önce olduğu gibi, bundan sonra da, iptidâî ve inkişâf etmemiş, bugünkü tâbirle, «gelişememiş» hâlde kaldı. Asıl yunan tarihi şark sahnesinde cereyan etmiştir.

Roma medeniyeti—latin dilinde yerli italyan unsurları ile karışık ve bir de eski orijinal siyâsî ve devletçi ruhla desteklenen hellenistik cihan medeniyetinden başka bir şey değildir. Yunan âlemi Roma imparatorluğu içine alınınca, Roma kendiliğinden yakın şarkın siyâsî meselelerini programı içine almağa mecbûr kaldı. Roma şarkta hellenizmin vârisi oldu. Roma devleti imparatorlar devrinde en iyi kuvvetlerini şarkta kullandı ve harcadı. Birbirine az-çok müsâvî büyük devletlerin teşkil ettiği bir manzûme içinde bulunan şimdiki dünya yerine, eski devirde muvâzeneyi te'min eden ve siyâsî bakımdan birbirine denk olan, bir tarafta Roma imparatorluğu, diğer tarafta önceleri Arşakîler ve sonra Sâsânîlerin hâkim bulunduğu İran olmak üzere, ancak iki büyük devletin mevcûdiyetinin ne demek olduğunu bir kere tasavvur etmemiz lâzımdır. Bu ikisi arasında, bizim bugünkü mânada, büyük devlet siyâseti yürütülmüştür. Bunun dışında kalanlar «barbar» memleketler olup, bunlar ile harp edilir, fakat daha yüksek mânada siyâsî münâsebetler te'sis edilemezdi; daha sonraki devirlerde koloni memleketlerde de bu böyle olmuştur. Roma'nın, her şeye rağmen, şimâl-i garbîye doğru hareketle, o güne kadar pek az bilinen garbî Avrupa'ya sokulmuş olması, bu devletin hayret verici kuvvetini göstermektedir.

Hellenistik medeniyet, böylece, bir cihan medeniyeti olup, yalnız yunan ana topraklarına bağlı kalmamış, bir çok medeniyetler ile temâs etmiş ve muhtelif cihetlerden gelen cereyanları kendine çekmiştir. Buna rağmen o çekirdeğinde müstakil kalmış ve esâsında tamâmiyle yunanlığını muhâfaza etmiştir. Şark memleketlerinde vücûda gelmiş olan medeniyetler, yerlerini hiç bir zaman ona terk etmemiş olmakla beraber, onun çok kuvvetli te'siri altında kalmışlardır. Eski çağın son devirlerinde yerli şark kavimlerinin san'atında, mimarîsinde, edebiyatlarında ve fikir cereyanlarında, her adımda, hellenistik te'sirin izlerine rastlanmaktadır. Millî-iranî aksül'ameli temsil eden Arşakîler bile sik-

kelerinde yunanca yazılar kullanıyorlardı. Yukarı Fırat'ta, Arşakiler devrinin sonlarına kadar (III. asrın başları) parlaklığını muhâfaza etmiş olan Dura veya Europos şehrinde, çoğu yunanca olmak üzere, latince kitâbelere rastlanmaktadır; pek azı iran dilinde yazılmış olup, bunların da büyük bir kısmı hellenist-yunan damgası taşımaktadır.¹ Milâttan sonra ilk asırda, Awromân vesikalarının gösterdiği gibi.² Kürdistan'ın çok içerilerinde, iran dilinde konuşan ve muhteşem iran adları taşıyan ahâli arasında, ticâret vesikaları yunanca kaleme alınmıştır. Sâsânîlerden Şâpür I. bile Ka'ba-i Zarâduşt'te kitâbesini, partça, sâsânîce-farsça ve yunanca olmak üzere, üç dilde yazdırmıştır.³ Bunlar ancak bir kaç misâldir.

Hellenistik medeniyet diğerlerine üstün idi; çünkü bunun esâsına belki de insanlığın yaşamış olduğu en kuvvetli fikir cereyanı olan klâsik devrin Attik yüksek-medeniyeti teşkil ediyordu. Bir-bir buçuk asırdan pek fazla olmayan bir zaman içinde, IV. (m. ö.) asırda ve III. asırda, Büyük İskender'in zuhûruna kadar, burada sonraki bütün devirler için cârî olan bir mânevî hayat sıkıştırılmış idi. Bu yunanlıların emsâlsiz bir deha devri olup, muazzam mânevî kuvvetleri esâretten kurtarmış, hür ilmin yolunu açmış, san'at ve şiirin en güzel eserlerini vermiş, varlık ve hayat meselelerini peşin-hukümlere kapılmadan, en cesûr bir şekilde ele almış ve umûmiyetle bizim humanist medeniyet dediğimiz şey için esaslar hazırlamıştır. Bu devirde ortaya çıkan bu rûh, belki hellenizm içinde zayıflamış (bu çeşit kuvvetli zorlamalar hiç bir vakit uzun sürmez), fakat daha sonraki devirlere te'sir etmekte devam eylemiştir.

Bir noktada fakat şark, hellenist ve Roma âlemine nisbetle, daha üstün bulunuyordu: din sâhası. Din tarihine bir göz atan kimse, gerek yunan halk dini ve gerek resmî Roma dininin oldukça iptidâî bir dereceden pek yükselememiş olduğunu teslim eder. Filvâkî yunan dini, ayrı-ayrı yüksek şahsiyetlerin tenkitleri ve büyük feyle-

¹ P. V. C. Baur ve M. J. Rostoutzeff, *The Excavations at Lura-Europos*, 2 cild, New Haven, Yale Univers. Press, 1929—1931. Şehir III. (m. ö.) asırda yunanlılar tarafından kurulmuştur: a. A. I, 50.

² Ellis H. Mians, *Parchments of the Parthian Period from Avroman in Kurdistan* (*Journal of Hellenic Studies* 1915, XXXV). Yunan vesikaları arsakî-iran devlet dilinde yazılmış kısa bir ticâret mektubu ile birlikte bulunmuştur; bunun izahı için bk. H. S. Nyberg, *The Pahlavi Documents from Avromân* (*Le Monde Oriental*, 1923, XVII, 182 v.dd.; buna şimdi bâzı şeyler ilâve edilebilirdi; str. '1 de ay ismi, tabi'î, ²rwtt = *Arvatat* <*Harwatât* olacaktır).

³ M. Sprengling, *Shahpuhr I, The great of the Kuaba of Zoroaster (KZ)* (*American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 1940, LVII, 341—429).

sufların nazari çalışmaları ile, bir dereceye kadar mânevîleştirilmiş ve büyük trajedilerin şiirinde, his bakımından, temizlenmiş idi; fakat bu şekli ile o daha çok bir felsefî görüş ve daha derin mânası ile, din olarak, bir estetik kıymetler manzûmesi teşkil ediyordu ve ancak münevverlerin getirdiği mahdut bir zümreye münhasır kalıyordu. Roma dini büsbütün fakir idi. Daha yüksek bir inkişaf hamlesi şarktan gelmiştir. Milâdın başlarına doğru antik medeniyet dünyasına hâkim, büyük dünya görüş terkihi olan stoyacılık, kendi içine şarktan kuvvetli dinî unsurlar almış idi; zâten bunun mücidi olan Zenon'un kendisi de hellenist kültürü ile yetişmiş Kıbrıs'dan bir finikeli olduğu gibi, bu cereyanın ileri gelen mümessilleri de umûmiyetle Suriye ve Anadolu'dan çıkmış olup, taraftarları da oradan toplanmış idi. Şark mezheplerinin Roma imparatorluğu içerisine girmesi ile ancak burada daha derin, samimî ve daha canlı bir dinî hayat vücûda gelmiştir. Hıristiyanlığın zuhûru bu inkişafın en yüksek noktasını teşkil ettiği gibi, aynı zamanda bundan dolayı ortaya çıkan dinî kaosu da bertaraf etmiştir. Hıristiyanlık her halkın rûhundaki en derin ihtiyaclara tekabül edebilmek için, kâfi derecede cihanşümûl idi; o her taraftan anlaşılmaq için kâfi derecede basit, her kesi aynı kuvvetle yakalayabilmek için, kâfi derecede kuvvetli ve rûhların muhtelif istidat ve temâyüllerince cevap verebilmek için de, kâfi derecede elastikî idi. O aynı zamanda, hayat şartlarını esâsından değiştirmek için, kâfi derecede cezrî olduğu gibi, bütün diğer dinlere karşı koyabilmek için de, kâfi derecede muannit idi. Dinlerde en yüksek kıymet olarak tanınan mezhep, ahkâmın tesbiti, dünya malına tapma, hattâ istihfaf etmemekle berâber, Tanrı devleti uğrunda, hiç çekinmeden, fedâ edilen fânî hayatı bile nisbîlestiren İncil, prensipte, bütün din tarihinin parçalanması demektir. Hıristiyanlık insanın kaderine ve insanlığın tarihine, bütün vâkıa ve hareketlerin teveccüh ettiği uhrevî maksat ifâde eden bir mâna verdi. Bu din ister kendi te'sir sâhasını istediği gibi genişletsin, ister karışık bir mezhep ve rûhânî merâtip silsilesi vücûda getirsin, itikat meseleleri üzerinde, yunan felsefesinin kullandığı usûllere baş vurarak, akîde sistemleri kursun ve akîdeler üzerinde, tam yunan örneğine göre, münâkaşa ve münâzara yapsın, siyâsî kuvveti eline geçirsin, kısacası istenildiği kadar dünyevîleştirilsin — o kendinde dâimâ son bir sır, çözülmeyen emîdhiş bir paradoks taşıyor ve bütün yeniliklerin dışında kalarak, bir patlayıcı madde te'siri yapıyordu.

Hıristiyanlık israilî din tarihinin en yüksek noktası ve onun sonudur. Bu din tarihi ancak bir kaç asır süren bir zaman içinde. emsâ siz bir yüksek-gerileme devri geçirmiştir ki, bu büyük peygamber-

lerin kurduğu dinî dehâ-devri, icat kudreti bakımından, Atina'nın kültür dehâ - devri ile mukayese edilebilir. Bu muazzam dinî kuvvettir ki, hıristiyanlık vâsıtası ile hellenistik dünyasının her tarafına kendi dalgalarını göndermiştir. Hâlis sâmi olan Filistin hellenistik medeniyet muhitine nihâf dini vermiştir.

Eski çağın son devir hıristiyanlığı hellenist medeniyete uydurmak ve hellenist medeniyeti hıristiyanlaştırmak meselesi oıtaya çıktı. İçinden sarsılmış ve dağılmak üzere bulunan bir muhitin hercü merci içinde, bu çok ağır mücâdelelere sebep olmuştur. Bir çok medeniyet eseri kenara atıldı, eski hıristiyanlık çok şeyler kaybetti, fakat buna mukabil, her iki tarafın da esas unsurlarını muhâfaza eden ve hâyat kudretine mâlik bir terkip vücûda getirildi.

Sonra garpta cermen ve bir az sonra şarkta arap kavimlerinin muhâcereti sebebi ile antik devir nihâyet buldu. Hıristiyan dünyası üç kısma parçalandı: Roma garp âlemi, yunan Bizans'ı ve araplaştırılmış müslüman yakın-şark.

Bizans gıltıkçe kuvvetlenmiş olan şark unsurlarını içine alan son-kadım hıristiyan hellenismini devam ettirdi ve yüksek klâsik yunan edebiyatının ancak harâbelerini kurtardı. Din tarihi bakımından, hıristiyanlık ağacının bir yabânî filizinden başka bir şey olmayan islâm, hellenistleşmiş ön Asya topraklarına çabuk alıştı ve hıristiyanlardan hellenist ilimleri aldı ve bunu hind ilminin mühim unsurları ile zenginleştirdi ve kat'î bir ilerileme teşkil eden yeni bir terkip yarattı. İslâm teolojisi IX. asırda hellenistik felsefe ile çok çekişti (mütezilenin cehriye ile mücâdelesini) ve onu reddetmiş olmakla berâber, içten ona mağlûp oldu. Aristo'dan başlayarak, büyük yunan felsefesi müslümanlar tarafından tercüme, şerh edildi ve büyük bir gayretle devam ettirildi. İslâm teoloji sistemi, bünyesi bakımından, hıristiyan akâidi kadar, hellenisttir. Fakat yüksek klâsik yunan eserleri, doğrudan doğruya tetkik edilmemiş olan Plato hâric, islâm muhiti için meçhûl kaldı. İslâm bu yüksek-medeniyete tamâmen uzak kalmış ve bugünkü güne kadar ona karşı en küçük bir anlayış dahi göstermemiştir. Mısır'ın yeni islâm muhitinin ileri gelenlerinden olup, son yıllarda vefat etmiş bulunan Muhammed Reşid Rıza, tefâhur ile: — «İlyad'ı okudum, bu eser arap şiirinden aşağıdır» — demiştir. Fakat islâm arap dilinde kendisi bir klâsik edebiyat meydana getirmiş ve hellenistik ilminin ancak tamâmiyle beynelmilel olan kısmını göz önünde bulundurmuştur.

Roma garp âlemi siyâsî bakımdan dağılmak üzere idi; iktisâdî bakımdan alçalmış ve kültür bakımından fakirleşmiş bulunuyordu. Fakat buna rağmen, Pirene, Alp ve Karpatların şimâlinde yunanlıların hemen

-hemen hiç bilmedikleri ve romalıların da pek az tanıdıkları memleketlerde teşekküle başlamış olan yeni Avrupa'ya, kilise vâsıtaları ile, medenî ve dinî esasları vermeğe muvaffak olmuştur. Bu yeni garp orta çağın başlarında henüz tehammur hâlinde olup, siyâsî bakımdan, kuvvetsiz ve dünya siyâseti için ehemmiyetsiz bir heyulâ idi. Avrupa ve Asya kavimleri çevresinde o zaman, Bizans devleti ve islâm halifeliği olmak üzere, teşkilâtli ve aynı zamanda, şüphesiz, medenî memleketlerin başında gelen, ancak iki büyük devlet vardı. Yeni garp tamâmiyle bunların gölgesinde gelişti. Fakat o kabına sığmayacak derecede canlı bir kuvvetle dolmuş olup, bu zaptı güç kuvvetini bir tarafa boşaltmak istiyordu. İnkişâfı için lâzım olan ilmî yardımın gene garbın eline bilhassa islâm dünyası tarafından te'min edilmiş olması, tarihin en dikkate şâyân vâkılarından birini teşkil eder. Roma'nın son antik devrinde bilhassa ilim müdhîş bir şekilde gerilemiş idi ve artık yeni devrin ihtiyaçlarına kâfi gelmiyordu. Orta çağın başlarında kuvvetli bir kültür rönesansı yaşamış olan bizanslıların aynı zamanda garbın da büyük üstadları arasında bulunmaları beklenebilirdi. Akdeniz sâhâsında bilhassa Sicilya, İspanya ve cenûbî İtalya'da bu kültürler arasında temas ve muayyen mübâdele noktaları (Salerno'daki meşhur yüksek tıp mektebi bu bakımdan da bir rol oynamıştır⁴) mevcut olduğu hâlde, orta çağ yunan fikir hayatının doğrudan-doğruya garba olan te'siri, umûmiyetle, pek az olmuştur.

O zamanlar bâzı ilmî eserler ve hattâ Plato'nun bir—iki dialogu yunancadan latinceye tercüme edilmiştir; garplıların lejand ve mitoloji mâlzemesinde Bizans te'siri oldukça kuvvetlidir. Fakat Bizans ile garp dünyası hiç bir zaman birbirlerini anlayamamışlar ve hiç bir zaman verimli karşılıklı münâsebetler te'sis edememişlerdir. 1054 yılında büsbütün bir ayrılma ile neticelenen kiliseler arasındaki münâferet, aradaki bağları ve kültür mübâdelesini güçleştirmiştir. Bütün orta çağ boyunca garbta, hiç değilse Alplerin şimâlinde, yunanca okutulmuştur. Kendilerinin yunanlıların vârisi olmalarından gurur duyan bizanslılar, inkişâf husûsunda geri kalmış olan garba azametle, yukarıdan bakıyorlar, ve oradaki kavimleri «barbar» addediyorlardı ve bunda pek de haksız değillerdi. Siyâsî bakımdan, Bizans iki dünya arasında bulunmuş ve her ikisi tarafından da sevilmemiştir. Fakat siyâsî yüzü şarka doğru çevrilmişti ve şimâlde islavlar arasında, hâkimiyetini yaymak ve mânevî vazifesini geliştirmek için, kendisine bir sâha arıyordu.

Buna mukabil garp ile islâm dünyası arasındaki münâsebetler daha

⁴ Aldo Mieli, *La science arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale* (Leiden, 1938), s. 217 v.dd.

canlı bir şekil aldı. Dışarıdan bakıldığı vakit bu münâsebetler sulhver olmaktan başka, her şeye benziyordu; açık düşmanlık ancak haçlı seferleri ile başlamış ve barışmaz bir şekil almıştır. Bu, bir dereceye kadar, aynı anadan doğan ve kendi aralarında çekişen kardeşlerin tarihidir. Her iki medeniyet de genç, hiddetli ve müsâmahasız olup, yekdiğerinin miras hakkını şiddetle reddediyor idi. Garp bu kardeşlerin daha zayıfı olup, tutunabilmek için, çok mücâdele etmek zorunda kalmış ve buna mukabil kendisine bu mücâdeleden daha büyük bir kazanç te'min etmiştir. Böylelikle ancak garp hellenistik ilmini tekrar elde etmiştir. Bu işte ıspanyol yahudileri mutavassıt rolü oynamışlardır ki, bunların ilk tercüme faâliyeti X. asra kadar tâkip edilebilmektedir. Herhâlde bu Salerno'da bir yüksek mektebin kurulması ile ilgilidir⁵. Biz henüz arapça ilmî eserlerin bütün tercümelerini tesbit ve bunların gelişmekte olan Avrupa medeniyeti üzerindeki ehemmiyetini tâyin etmekten çok uzak bulunuyoruz; fakat bugün bilhassa bu sâhada durmadan çalışılmakta ve biz orta çağ Avrupa medeniyetinin islâm medeniyetine neler borçlu olduğunu gün geçtikçe daha açık görmekteyiz. Bütün orta çağın kimyası, hey'et ilmi, her şeyden önce matematik ve tıp, menşelerini, islâm muhitindeki genişlemiş ve ilerilemiş şekilleri ile, hellenist-islâm ilimlerinden almışlardır. Bu hususta, bizim bugünkü teknik medeniyetimizde çok mühim yer tutan rakam ve cebiri islâm muhitinden öğrenmiş olduğumuzu düşünmek kâfidir. Kimya — orta çağda, tabi'î, ancak elkimya — islâm elkimyacılarından, her şeyden evvel bugün bizim kimya ilmimizin temel taşını teşkil eden tecrübeyi öğrenmiştir. Yunanlıların tabiati daha çok nazariye ve mücerret düşünceye mütemâyil olup, ampirik tecrübe onlardan uzak kalmıştır. Sâmi kavimlerin rûhu ise, büyük münâsebetleri daha güç tesbit etmekle berâber, teferruat hususunda pek keskin görüşlü olup, ampirik vâkıalar üzerinde çok dikkatle durmuştur.⁶ Hacer-i feylesufî ve âb-ı hayatın aranması, bugünkü kimya için, çok mühim bir başlangıç teşkil etmiştir. Müslümanlar tarafından nakil ve şerh edilmiş olan yunan felsefesi ile umûmiyetle islâm düşüncesi Avrupa iskolastiğini beslemiştir. Orta çağda Aristo'nun eserlerinin mühim bir kısmından ancak arapça tercümelerinden istifâde edilmiştir. Yâni orta çağ Aristo'yu ancak yeni-eflatuncu şerhler vâsıtası ile tanımıştır; çünkü islâm muhiti onun felsefesini son antik devirin yeni-eflâtuncuların vermiş oldukları şekli ile almıştır. Biz bugün İbn Sînâ

⁵ Bk. yk. Aldo Mieli, *agn. esr.*; burada bu araştırmalar hakkında en iyi malûmat verilmektedir.

⁶ Krş. bir de H. A. R. Gibb, *Modern Trends in Islam* (The Univers. of Chicago Press, 1947), Ch. I.

(Avicenna)'nın, bir çok nesiller boyunca, Paris'de felsefe tedrisine hâkim olduğunu biliyoruz; daha sonra İbn Ruşd (Averroes), kendisinin Aristo şerhleri ile belki daha çok te'sir etmiştir. İslâm iskolastiği olmadan, Aquinolu Thomas'ın mevcûdiyeti düşünülemezdi. Orta çağın tıbbi ise, tamâmiyle müslümanlarınkinin te'siri altındadır. İbn Sînâ ve onun daha yaşlı çağdaşı al-Rāzî (Rhazes) bütün orta çağ Avrupa'sının büyük tıp üstadlarından idiler. İbn Sînâ'nın kanunları, Avrupa'da ilk defa, arapça olarak, basılan eserler arasında (Roma, 1593) yer almaktadır. al-Rāzî'nin çiçek hakkındaki eserinin XVIII. asırda dahi almanca bir tercümesinin memleketin her tarafına yayılmış olması ve XVIII. asrın sonunda çiçek aşısının keşfine kadar, hastalığa tutulan zavallıların çok zararına olmakla berâber⁷, tedâvinin esasını teşkil etmesinin elbette bir mânası vardı.

Dahası var: müslüman şark, bütün orta çağ garbı için, geniş dünyaya götüren bir yol olarak görünüyordu. Orta çağ Avrupa'nın dışarıya doğru şiddetli bir arzu ile dolu, cesûr delikanlı çağını teşkil eder. Orta çağın başlarında Avrupa islâm dünyası tarafından, boğulurcasına sıkıştırılmış, hareket serbestisini kaybetmiş ve o, nefes alabilmek için, çok çarpışmak zorunda kalmıştı. Haçlı seferleri Avrupa'nın dışarı âleme yapmış olduğu ilk hakikî hamleleri idi. Şark islâm devletlerini yıkmış olan moğul hücumu, Avrupa için, sonsuz uzaklıkların yolunu açtı. Avrupa'nın kâşif rûhu o vakit tamâmen açıldı. Orta Asya ve Çin'e giden büyük seyyahlardan Plano Carpini, Ruysbruck ve Marco Polo'lar, daha sonraki, Amerika'yı keşfeden, yelkenliler ile dünyayı dolaşan ve Avrupa önüne yep-yeni ufuklar açmış olan, yılmaz avrupalıların öncüleri idiler.

Avrupa medeniyeti, tabi'i, her hangi bir diğer medeniyet gibi, ödünç alınan ve iç birlikten mahrum yan-yana sıralanan kültür unsurlarının yekûnu olarak anlaşılmamaktadır. Aksine, bizim medeniyetimiz çok bâriz husûsiyetlere mâlik bir mânevî bünye olup, geçirmiş olduğu büyük icat devreleri olan yüksek orta çağ, rönesans, reformasyon, katolik anti-reformasyon, intibâh, romantizm ve XIX. asrın büyük keşifleri, bu kusûsiyetleri her defasında daha kesin bir şekle sokmuş ve derinleştirmiştir. Bunun her şeyi içine alması ve bundan dolayı hiç bir zaman yatışmayan ve belki de hiç bir zaman yatışmayacak olan dâhilî gerginlikler ile dolu olması da husûsiyetlerinden birini teşkil eder. Bu gerginlikler, hiç şüphesiz, onun esaslarının terkip suretiyle

⁷ Robin Fahraus, *Läkekonstens historia* (Stockholm 1944), I, 220 v.dd.; (1946), II, 374 v.dd.

meydana çıkmış olmasından ileri gelmektedir. Bizim medeniyetimiz, kuruluşuna göre, aynı zamanda hem şark, hem garp medeniyetidir ve başlangıcından beri hep kendisinin fevkına çıkmak ve dâimâ yerini değiştiren bir gâyeye ulaşmak için uğraşmaktadır. İnkîşâf—onun büyük şîârı olup, inkîşaf fikri henüz kendisince hissedilmemiş vakitlerde bile, o dâimâ bir inkîşaf arzusu ile hareket etmiştir. Başka hiç bir medeniyet, Avrupa'dan gelme idhâl malı dışında, bu «inkîşâf» mefhumuna sâhip değildir; başka kültür muhitlerince kullanıldığı vakit, dâimâ yabancı, sahte ve boş bir âhenk almaktadır⁸.

Bundan dolayıdır ki, bizim medeniyetimizde, eski ve yeni devirlerde dünyanın diğer bütün medeniyetleri için yabancı olan bir şey—tarih anlayışı vardır. Diğer medeniyetlerin de bâzıları (msl. hind medeniyetinde bu yoktur) kendi geçmişi ve yaşamış olduğu tarihî hâdiseler hakkında az-çok muntazam bir hâtıraya sâhip bulunmaktadır. Fakat daha derin mânada bir tarih görüşü, tarihin bir problem olarak ele alınması ancak Avrupa medeniyetine mahsustur. Avrupa medeniyeti, yabancı kavimleri ve bunların medeniyetlerini araştırırken, bunu ancak bir merak veya sırf bir garâbet için yapmıyor, bil'akis bunu insanlığın tarihini ve dolayısı ile kendisini anlamak husûsunda bir çâre olduğu için yapıyor ve bu bakımdan diğer bütün medeniyetler arasında bir benzeri daha yoktur. Bu araştırmalar içinde şark kavimleri ile medeniyetleri araştırmaları en eski ve en mühim bir yeri almaktadır; çünkü bizim kendimize de eskiden beri pek çok şarklılık karışmış bu-

⁸ Diğer bütün medeniyetler, en yüksek inkîşâfın başlangıçta, «altın devirde» bulunduğu iddiasından hareket ederler. Böyle bir tarih görüşüne göre, medeniyetin yegâne vazifesi evvelce vahyolunan aslî hakikati gittikçe daha mükemmel anlamak ve hayatı mükemmel aslî duruma uydurmaktan ibârettir. Böyle bir tarih görüşü, tarihî vak'aları dâimâ bir yükselen münhanî olarak telâkki etmek temâyülündedir. Medeniyet ideâli başlangıçta ve eski zamanlardadır; medeniyet yalnız an'anevidir ve dâimâ geriye bakar. Bundan dolayıdır ki, avrupalı olmayan medeniyet ve fikir cereyanlarına Avrupa'nın inkîşaf fikri nokta-i nazarını tatbik etmek mümkün değildir. Bunu yaparsak, bizim mânada hiç bir «inkîşâfı» arzulamadıklarından, onların hayatları ve hususiyetleri hakkında büsbütün yanlış bir manzara ile karşılaşırız. Eğer her hangi bir yenilik vücûda gelirse, bu daha önce mevcut bir hakikat üzerinde daha mükemmel bir ferâset olarak anlaşılmalıdır. Avrupa medeniyetinde de eskiden beri birbirine zıd iki temâyül çatışmaktadır: geriye doğru altın devreye bakmak ve daha mükemmel istikbâle doğru ileri bakmak; fakat bunların birincisi çok geri atılmış ve cılız kalmıştır. Mâmafih bu asrın tecrübeleri de bizim inkîşâf fikrimizi oldukça değiştirmiştir. Eskiden bu dâimâ bir kıymet hükmüne bağlı idi: «inkîşâf—yükseliş, daha yüksek ve tabiatı ile daha iyi bir meyeûdiyet şekli demek idi. Devrimiz, maalesef, «inkîşâfın» bir iniş mânasına gelebileceğini bize öğretmiş bulunmakta ve ilerileme ile gerileme, en iyi hâlde, muvâzene-te'min etmektedir.

lanmaktadır. Avrupa kültürü dünya tarihini ilk önce ön Asya dünyası ile karşılaşmak ve bu karşılaşmayı içten yaşamak suretiyle öğrenmiştir. Tarihin derinliklerini biz ancak Mısır ile Âsûr-Babil medeniyetlerinin keşfedilmesi ile elde ettik. Bu keşfin mânasını anlamak ve onun azametini hakkı ile takdir etmek için, dünya tarihi üzerinde XVIII. asırda yazılmış olan bir eser ile son zamanlarda yazılan başka bir eseri yan-yana getirmek kâfidir.

Yakın şark orta çağda, siyâset ve kültür bakımından, üstün bir kuvvet idi ve Avrupa medeniyetini doğrudan-doğruya te'siri altında bulunduruyordu. Fakat bu durum islâm muhitinde Avrupa 'ya karşı bir alâka uyandırmamıştır. Orada garp dünyasını, gerek içten, gerek dıştan, öğrenmek ve onu harekete getiren kuvvetleri anlamak için hiç bir teşebbüs yapılmamıştır. Bugün bile, dış münâsebetler çok canlı, dış te'sirler mühim miktarda artmış olduğu hâlde, şarkın bizim medeniyetimize karşı iç bağlığı çok zayıf bulunmaktadır.

Yeni çağda tarih sahifesinin çevirilmesi, medeniyet ve siyâset bakımından, üstünlüğün elde edilmesi ile, garp, Avrupa'nın rûhî vaziyetine uygun olarak, şark dünyasının faâl ve derin bir şekilde tetkikine başlandı. Şark ile meşgûl olmak için hâricî sebepler kâfi derecede mevcut idi: Avrupa'nın dünya ticâreti ve gittikçe inkişâf eden müstemleke siyâseti, Avrupa halklarını doğrudan-doğruya şarkın iç ve dış meseleleri ile karşılaştırdı. Eğer Avrupa rûhunun iç arzusu buna sebebiyet vermemiş olsa idi, belki de bu hakikî münâkaşa hiç bir zaman vukua gelmemiş olurdu. Bu teşvik şarkın, en çok hissedilir bir şekilde hayatımıza sokulan bir merkezinden, yâni hıristiyan dininden geldi. Tarihi bakımından gâyet tabi'îdir ki, Avrupa'da sâmi kavim ve dilleri üzerindeki ilmî araştırmalar İncil tetkikleri ile başlamış ve bu da bütün hareketin merkezini teşkil eden reformasyonu mümkün kılmıştır. Arabiyat, protestan teolojisinin bir hizmetçi kızı sıfatı ile, önce Avrupa'nın ilim programına alınmış ve arap tetkiklerinin ilk gelişmesi protestan üniversiteleri sayesinde olmuştur. Ancak XVIII. asrın ortalarından sonra, Avrupa kültür hayatının kilise ile alâkasını ilk olarak kestiği bir devirde, biz teoloji ile karışmamış bir şark araştırmalarının ortaya çıktığını görüyoruz. Romantizm öncesi ve romantizm devri, şiir ve hikmetin ilk menba'ını şarkta görmüş ve onu tamâmen başka bir nokta-i nazar-dan tahlil etmiş ve kıymetlendirmiştir. XVIII. asrın büyük seyyahları—bu devir, insanların hakikaten seyahat san'atını anladıkları son devir olmuştur; modern insanlar artık bunu anlamıyorlar—kendi çağdaşlarına hakikî şarkı vâzih ve elle-tutulur bir şekilde yaklaştırmışlardır. Büyük nebâtatçı Carl von Linné (Uppsala)'nin talebeleri bütün

dünyayı dolaştılar ve tabiat bilgisi mekteplerinin kuvveti sâyesinde, şark memleketlerindeki tabiat ve hayat hakkında, ciddî görüşe dayanan ve son derece mükemmel mâlûmat verdiler. Böylece XIX. asırda bilhassa tarih, dil ve arkeoloji sâhalarında çalışan şark tedkikleri için sırf ilmî esaslar hazırlanmış oldu. Fransızlardan Silvester de Sasy belki de teoloji tahsili görmeden, sırf arabiyat ile uğraşan ilk avrupalı olmuştur. İncil tedkiklerine bağlı kalan eski an'âne daha uzun zaman devam etti ve bu büyük arabiyatçılardan Fischer (Leipzig, ölm. 1889) 'de bile hissedilmektedir. Şarka karşı ilk alâkamı ve ibrânicedeki ilk mâlûmatımı alel'âde bir köy papazı olan babama borçlu olduğum için, belki ben de kendimi bu an'änenin son neslinden sayabilirim.

Çin ve hind medeniyeti hakkında ilk mufassal mâlûmatı Avrupa katolik misyonerlerine borçluyuz. Sonraları bu medeniyet'erin tedkiki ile tamâmen başka fikir cereyanları meşgûl olmağa başlamışlardır. Çin medeniyeti ile tanışmış olmak XVIII. asrın tenevvür devri için çok faydalı olmuştur; insanlar orada kendi medenî ve dinî ideallerinin bir örneğini buldular ve bunu tek taraflı klasik tahsil ile kilise dogmalarına karşı mücadelede kullandılar. Hindistan'a gelince, burası romantismın gözde memleketi oldu ve başlayan hind araştırmalarından Avrupa kültür muhitinin tek başına bulunduğu iki bilgi dalı meydana geldi: mukayeseli dil bilgisi ve mukayeseli din tarihi bilgisi. Henüz başlangıçta bulunan din tarihi araştırmaları için, hind dinleri çok mühim bir mektep olmuştur; sonradan bütün dünya dinlerini de içine almış olan bu araştırmalar Avrupa fikir hayatının en mühim tezâhürlerinden birini teşkil etmektedir. Bu araştırmalar ancak muayyen bir rûhî hâletle izah edilebilir ki, bu da resmî kilise hıristiyanlığının mutlak hâkimiyet iddiasını kırmak ve dinî hayata serbest bir sâha hazırlamak için çalışma arzusu idi. Din tarihi tedkikleri, şüphesiz, eski kas-katı dogma imanını sarsmak için çok yardım etmiştir; fakat menfî nokta-i nazar yerini artık çoktan ciddî, âfâkî ve müsbet nokta-i nazara terketmiştir. Bu ilim, belki de hıristiyanlığı, eski dogma sistemine nazaran, daha iyi belirtmiştir.

Hindistan'ın bir de doğrudan-doğruya bizim modern kültürümüze te'sir etmiş olduğunu unutmamalıyız. Hıristiyanlığın dışında bâzı ve pek de küçümsenmeyecek dinî cereyanlar kendi menşe'lerini hind dininden ve onun nazariyelerinden almaktadır. Hindliler Avrupa'nın fikir hayatına da te'sir etmişlerdir. Bu te'sirin mânevî kültürümüzde yer alacak kıymetler getirip-getirmediği üzerinde durmak istemiyorum. Ben yalnız vâkıaları tesbit ediyorum.

Böylece şark Avrupa medeniyetinin hemen-hemen bütün merhale-

lerine iştirâk etmiştir. Şark medeniyetleri garplı isim-babalarının beşiği başında bulunmuş ve bütün mühim inkişâf merhalelerinde onlara yardım etmiştir. Şark din ve şark kültür unsurları bizim mânevî kültürümüzün ayrılmaz bir parçasını teşkil eder. Şark tetkikleri kültür hayatımızın bütün icat merhalelerinde mühim rol oynamıştır. Şark bizim için kendi-kendimizi tanımamıza yardım eden bir ayna olmuş ve bize hem benzer, hem farklı taraflarımızı duyurmuştur. Ancak şark ile temâsımız ve bizim bu temâsı içten yaşama kabiliyetimiz bizde tarih anlayışını canlandırmış ve genişletmiştir. Şark tetkikleri bizim tarih görüşümüzü hudutsuz bir şekilde genişletmiş ve derinleştirmiştir. Avrupa medeniyeti şarktan dolayı cihan-şümûl bir medeniyet hâline gelmiş ve şark tetkikleri Avrupa cihanşümûllüğünün en bâriz âlâmetlerinden biri olmuştur.

Bâzan biz müsteşriklere, araştırmalarımızın hayatta pek ehemmiyeti olmayan ve ancak âlimleri ilgilendiren bir ihtisas şûbesi olduğunu imâ ederler. Koloni sâhipleri ve şark ile büyük ölçüde ticâret yapan memleketlerde bu tetkiklerin bir dereceye kadar amelî faydası kabûl edilmekle berâber, buna dâimâ çok dar bir yer verilmişdir. Bizim devrimizde ise, bu tetkiklerin büsbütün lüzûmsuz olduğuna dâir sesler yükselmektedir. Genç nesil bu sâhadan yüz çeviriyor. Bunun, tabi'î, açık amelî sebepleri vardır. Hayat mücâdelesini bugün her vakitkinden daha güç, Avrupa'nın yeniden imarı çok âcil meseleler ortaya atmıştır; çalışma odalarında, kütüphânelerde ve arşivlerde sâkin kafa ile düşünmek için, zaman pek müsâit değildir. Bizim tetkiklerimize karşı gösterilen bu alâkasızlık, şüphesiz, mârûz kaldığımız diğer kültür kayıplarımıza ilâve olarak, tarih anlayışının azalmış olması ile de ilgilidir. Biz bir devrin dönüm noktasında bulunuyoruz. Geçen asır ile bu asrın başında tam olgunlaşmış ve zirvesine ulaşmış olan Avrupa medeniyeti, çok şiddetli doğum ağrıları ile, başka bir mevcûdiyet şekline geçmektedir. Biz bir teknik devrinde yaşıyoruz ve teknik, mâhiyeti itibârı ile, tarihî değildir. Makine hakkında söylenebilecek en fenâ söz, onun eski olduğu hakkındaki sözdür; o öncekilerden daha yeni ve daha iyi olmakla ancak bir kıymet ifâde eder. Bana göre, bu devrin en âcil kültür meselelerinden birini, tarih anlayışı ve Avrupa'nın kültür cihanşümûllüğünden mümkün mertebeye çok şeyin, bu yeni devire nakledilmek suretiyle, muhâfazası teşkil eder.

Garp her taraftan sıkıştırılıyor, diğer medeniyetler çok büyük talepler ile ortaya çıkarak, bizim her hak ve salâhiyetimizi reddediyorlar; onlar bizim tamâmiyle sahneden çekilmemizi sevinçle seyrediyorlar. Biz mânevî silâhlarımızın hepsini de bu mücâdelede kullanmazsak, kendi-

mize karşı ihânet etmiş olurduk. Bizim en kuvvetli mânevî silâhımız, karşı tarafı ciddî, soğuk kanlılıkla ve âfâkî olarak tetkik etmek ve onların tarihî esasları ile bugünkü gâyelerini doğru olarak anlamaktır. Biz soğuk kanlılıkla karşı koyabilmek için, kendimiz hakkında tereddüde düşmeksizin, karşı tarafı iyiden-iyiye görmemiz lâzımdır.

Müsteşrik burada askerî hizmetini yapmalıdır. Şark medeniyetlerinin eski ve bugünkü durumuna dalmaktan yılmamalıyız; yabancı medeniyetlerin husûsiyetlerini görmek ve dolayısı ile kendimizinkini kavramak husûsunda görüşümüzü keskinleştirmek için, bu medeniyetleri, mümkün mertebe, anlamağa çalışmalıyız! Bugün hayattaki yerimiz ne kadar mütevâzî olursa-olsun, biz garp medeniyetinin hebâ edilmez iki esas kıymetini, Avrupa'nın cihanşümûllüğü ile Avrupa'nın tarih anlayışını muhâfaza ve zenginleştirmek için, bütün kuvvetimizi kullanmanın verdiği gurûr hissi ile çalışmağa devam etmeliyiz.

3. c. Skr. — türk., bk. s. 18—22

1.
 2.
 3.
 4.
 5.
 6.
 7.
 8.
 9.
 10.
 11.
 12.
 13.
 14.
 15.
 16.
 17.
 18.
 19.
 20.
 21.
 22.
 23.
 24.
 25.
 26.
 27.
 28.
 29.
 30.
 31.
 32.
 33.
 34.
 35.
 36.
 37.
 38.
 39.
 40.
 41.
 42.
 43.
 44.
 45.
 46.
 47.
 48.
 49.
 50.
 51.
 52.
 53.
 54.
 55.
 56.
 57.
 58.
 59.
 60.
 61.
 62.
 63.
 64.
 65.
 66.
 67.
 68.
 69.
 70.
 71.
 72.
 73.
 74.
 75.
 76.
 77.
 78.
 79.
 80.
 81.
 82.
 83.
 84.
 85.
 86.
 87.
 88.
 89.
 90.
 91.
 92.
 93.
 94.
 95.
 96.
 97.
 98.
 99.
 100.